

дамінуючымі для нашых продкаў і праявілі сябе ў творах мастацтва сапраўды мастакоўскім адчуваннем прыгожага. З прагі духоўнасці, з жадання асэнсаваць Бога і сусвет і цераз яго – прыроду, красу, дабро, ласку – узнікала (на вяршыні аб’яднання душы і зямлі) песня селяніна і песня гусяра, песня-абрад і песня-малітва. Яе “генныя” вобразна-сюжэтныя, вобразна-эмацыянальныя і тэматычныя элементы склалі комплекс “этнічных пераваг” сучаснай беларускай мастацкай творчасці, яны сталі ўвасабленнем этнадыференцыйных яе характарыстык на свядомасным, эмацыянальным і мастацкім узроўнях – узроўнях нацыянальнага кантэксту [5].

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Альберти, Л. Б. Десять книг о зодчестве: В 2 т. – М.: Изд-во всесоюз.Академ. архит-ры. – Т 1: 1935. – 391 с.: ил.; Т.2: 1937– 791 с.:ил.
- 2 Конан, У. Мастацкая культура Беларусі эпохі Рэнесансу /Мастацтва. – 2000. – №7–12.
- 3 Скарына, Ф. Творы: Прадмовы, казаньні, пасляслоўі, акафісты, пасхаліі. (Уступ. арт., падр. тэкстаў, камент.,слоўн. А. Ф. Коршунава) – Мн.: Навука і тэхніка, 1990. – 206 с.: іл.
- 4 Музыкальная эстетика западноевропейского средневековья и Возрождения. – М.: Музыка, 1971. – 687 с.
- 5 Борсук, Л. І. Музыкальная эстэтыка Беларусі XI-XVII стагоддзяў / Л. І. Борсук – Брэст: Альтернатыва, 2012. – 200 с.

М. У. БУРАКОВА

(г. Гомель, Гомельскі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухого)

ТЭРМІНАЛАГІЗАЦЫЯ АГУЛЬНАЎЖЫВАЛЬнай ДЗЕЯСЛОЎнай ЛЕКСІКІ Ў НАВУКОВА-ТЭХНІЧНЫХ ТЭКСТАХ ПА АЎТАМАТЫЦЫ І ІНФАРМАЦЫЙНА-ВЫМЯРАЛЬнай ТЭХНІЦЫ

Сучасная цікавасць да праблем, звязаных з даследаваннем тэрмінаў і асобных тэхнічных тэрмінасістэм, тлумачыцца роляй тэрміналогіі ў сістэме сучасных ведаў, ва ўсёй практычнай дзейнасці чалавека, а таксама наяўнасцю нявырашаных, спрэчных пытанняў, да ліку якіх адносіцца і тэрміналагізацыя агульнаўжывальнай дзеяслоўнай лексікі ў навукова-тэхнічнай літаратуры.

Новыя веды з'яўляюцца важным паказчыкам развіцця навукі, яе экстэнсіўнага і асабліва інтэнсіўнага росту. У эпоху навукова-тэхнічных тэхналогій і прагрэсу з'яўляецца вялікая колькасць новых тэхнічных працэсаў і аб'ектаў, якія патрабуюць вербалізацыі. Важную ролю ў прафесійных зносінах адыгрывае сувязь інфармацыі з ведамі і іх выкарыстанне ў моўнай дзейнасці спецыялістаў розных тэхнічных галін, у тым ліку аўтаматыкі і інфармацыйна-вымяральной тэхнікі. Гэта істотна ўплывае на развіццё функцыянальнага навукова-тэхнічнага падстылю мовы і выяўляецца ва ўзнікненні новых спецыяльных тэхнічных падмоў. Характэрна, што даныя падмовы ўзнікаюць на базе натуральнай агульнанароднай мовы; вызначаюцца спецыяльным выкарыстаннем розных лексіка-граматычных класаў слоў, у прыватнасці, – дзеясловаў.

Вывучэнне навукова-вучэбнай літаратуры па аўтаматыцы і інфармацыйна-вымяральной тэхніцы, агульны аб'ём якой складае больш за 2000 старонак, дазволіла выдзеліць амаль 300 навукова-тэхнічных тэкстаў, у якіх адлюстравана ўжыванне 320 дзеяслоўных лексем.

Мэтай артыкула з'яўляецца аналіз дзеяслоўных лексем навукова-тэхнічных рускамоўных тэкстаў па аўтаматыцы і інфармацыйна-вымяральной тэхніцы, абраных базай для стварэння энцыклапедычнай часткі руска-беларускага слоўніка (дэманстрацыя кантэкстнага функцыянавання тэрміналагічных адзінак адпаведных галін тэхнікі), якія з'яўляюцца складнікамі ўласных тэрмінаў, спецыялізаваных словазлучэнняў ці залежных канструкцый.

Не ўсе даследчыкі аднолькава вызначаюць месца і ролю такіх лексем у названых адзінках навуковых тэкстаў. Праблема суадносін тэрміна і агульнаўжывальнага слова застаецца і сёння адной з найбольш дыскусійных. Немагчымасць дакладнага размежавання паміж гэтымі пластамі лексікі дазваляе моваведам гаварыць пра іх цесную ўзаемасувязь. Так, рускі тэрмінолаг В. П. Даніленка ў сваіх працах падкрэслівае непарыўную сувязь мовы навукі з агульнаўжывальнай лексікай дзякуючы таму, што паміж тэрмінамі і нетэрмінамі адбываецца пастаянны ўзаемаабмен. Гэтыя два пласты лексікі ўзаемапранікаюць адзін у другі: агульнаўжывальнае слова, якое страчвае некаторыя свае ўласцівасці, становіцца тэрмінам, і, наадварот, тэрміны ў выніку працэсу дэтэрміналагізацыі атрымліваюць статус агульнаўжывальных слоў [1, с. 69].

Калі зыходзіць не з супрацьпастаўлення, а, наадварот, з улікам узаемасувязі і вытворнай здольнасці агульнаўжывальных слоў і тэрмінаў, то традыцыйна вылучаецца некалькі шляхоў тэрміналагізацыі агульнаўжывальных слоў:

1) пашырэнне (абагульненне значэння);

2) звужэнне значэння або блізкая яму спецыялізацыя, пад якім разумеецца страта словам агульнага, шырокага значэння і замена яго на больш вузкае спецыяльнае;

3) метафарычнае або метанімічнае пераасэнсаванне семантычнай структуры, калі тэрмін выступае як метафара або метанімія ў адносінах да агульнаўжывальнага слова [1].

Семантычны аналіз дзеяслоўнай лексікі аўтаматыкі і інфармацыйна-вымяральной тэхнікі (усяго вылучана 320 дзеясловаў) дазваляе выдзеліць колькасна значную групу дзеясловаў з агульным значэннем ‘інтэлектуальная і маўленчая дзейнасць’ (такіх адзначана 90 дзеяслоўных лексем, напрыклад: *исследовать* – *даследаваць*, *объяснять* – *тлумачыць*, *говорить* – *гаварыць* і інш.); да іх далучаюцца яшчэ 27 дзеясловаў са значэннем волевыяўлення (напрыклад: *пытаться* – *спрабаваць*, *готовиться* – *рыхтавацца*, *взяться* – *узяцца* і інш.) і 15 лексем са значэннем дзейнасці чалавека (напрыклад: *настроить* – *наладзіць*, *отключить* – *адключыць*, *выводить* – *выводзіць* і інш.), якія не з’яўляюцца аб’ектам увагі, паколькі захоўваюць сваё агульнаўжывальнае значэнне. А найбольшую цікавасць з агульнай колькасці дзеясловаў складаюць астатнія 48 лексем, якія набылі і скарыстаны ў аналізаваных тэкстах з новым, тэрміналагічным, значэннем. Да такіх як зыходнай часткі слоўнікавых артыкулаў новага руска-беларускага слоўніка тэрмінаў аўтаматыкі і інфармацыйна-вымяральной тэхнікі, што з’яўляецца практычнай мэтай, адносяцца наступныя: *анализировать* – *аналізаваць*, *вызвать* – *выклікаць*, *вычесть* – *адняць*, *делить* – *дзяліць*, *декодировать* – *дэкадаваць*, *дешифровать* – *дэшыфраваць*, *допустить* – *дапусціць*, *записать* – *запісаць*, *запомнить* – *запомніць*, *запретить* – *забараніць*, *изобразить* – *адлюстраваць*, *имитировать* – *імітаваць*, *исключить* – *выключыць*, *кодировать* – *кадзіраваць*, *контролировать* – *кантраляваць*, *корректировать* – *карэктаваць*, *назначить* – *прызначыць*, *ограничить* – *абмежаваць*, *определить* – *вызначыць*, *организовать* – *арганізаваць*, *ориентировать* – *арыентаваць*, *отменить* – *адмяніць*, *отобразить* – *адлюстраваць*, *переписать* – *перапісаць*, *пересчитать* – *пералічыць*, *повторить* – *паўтарыць*, *подтвердить* – *пацвердзіць*, *позволить* – *дазволіць*, *порождать* – *спарадзіць*, *предусмотреть* – *прадугледзець*, *проверить* – *праверыць*, *пропустить* – *прапусціць*, *позволить* – *дазволіць*, *распределить* – *размеркаваць*, *рассчитать* – *разлічыць*, *реагировать* – *рэагаваць*, *регистрировать* – *рэгістраваць*, *решить* – *вырашыць*, *следить* – *сачыць*, *сообщить* – *наведаміць*, *списать* – *спісаць*,

сравнить – параўнаць, суммировать – сумаваць, управляют – кіраваць, уточнить – удакладніць, фиксировать – фіксаваць, читать – чытаць, шифровать – шыфраваць.

Варта адзначыць, што ў межах прыведзенай групы руска-беларускіх дзеясловаў-тэрмінаў дзеянні машыны атаясамліваюцца з дзеяннямі чалавека. У дэфініцыйнай частцы і ілюстрацыйным матэрыяле слоўнікавага артыкула выразна выяўляецца тэхнічны змест дзеянняў, напрыклад, трыгера, тумблера, імпульсаў і розных тэхнічных элементаў у адрозненне ад дзеянняў чалавека. Характэрным для дадзенай групы з’яўляецца тое, што яна прадстаўлена толькі агульнаўжывальнымі дзесловамі, сярод якіх не было ўласна дзеясловаў-тэрмінаў. Усе тэрміналагічныя значэнні набываліся дзеясловамі ў выніку семантычнай дэрывацыі (другаснай намінацыі). Пры тэрміналагізацыі дзеясловаў, што называюць дзеянні чалавека, і ўтварэнні тэрмінаў выкарыстоўваюцца найбольш пашыраныя прыёмы метафарызацыі і метанімізацыі. Гэта наглядна ілюструе параўнанне тэрміналагічнай дэфініцыі дзеясловаў з іх агульнаўжывальнай семантыкай, што фіксуецца ў тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы.

Праілюструем на прыкладзе развіцця ад слоўнікавага значэння дзеяслова *спарадзіць* пры яго тэрміналагізацыі, ці набыцці тэрміналагічнага значэння. Агульнаўжывальная семантыка, якая фіксуецца ў слоўніку, – 1) ‘нарадзіць, даць жыццё каму-н.’ і 2) пераноснае значэнне – ‘з’явіцца прычынай узнікнення чаго-н., стаць крыніцай чаго-н.’ [2, с. 616], пры метанімічным пераносе страчваецца, і слова набывае новае тэрміналагічнае значэнне ‘сума ўваходаў *спараджае* суму выхадаў’ [4, с. 10]. Пры метанімічным пераносе фарміруецца другое спецыяльнае значэнне дзеяслова. Магчыма, наяўнасць пераноснага значэння названага дзеяслова і фарміраванне спецыяльнага значэння звязаны паміж сабой, але далейшая тэрміналагізацыя лексемы відавочная, асабліва пры аналізе спалучальнасці яе з іншымі лексэмамі ў навуковым тэксце.

Цэлы шэраг дзеяслоўных лексем характарызуецца ўласна тэрміналагічным значэннем, якое не вядома ў агульнанародным ужыванні, а таму яны звычайна не фіксуюцца ў сучасных тэрміналагічных слоўніках. Так, напрыклад, такімі з’яўляюцца дзеясловы, што выяўляюць уласна тэрміналагічнае значэнне, дзякуючы нават мінімальнаму кантэксту ці іх кантэкстнай спалучальнасці: *кодируется амплитуда импульсов; сигнал в блоке записывается; регулятор включает; аварийные участки отключаются; скоросной автомат турбины включает; рабочая цепь*

*автомата размыкается; система удовлетворяет; защёлка освобождается; устройство срабатывает при отключении; мощность рассеивается; импульсы питают і інш., якія паслужылі асновай для беларускіх тэрміналагічных адпаведнікаў: *кадзіруеца амплітуда імпульсаў; сігнал у блоку запісваецца; рэгулятар уключае; аварыйныя ўчасткі адключаюцца; хуткасны аўтамат турбіны ўключае; рабочы ланцуг аўтамата размыкаецца; сістэма задавальняе; засаўка вызваляецца; прыстасаванне спрацоўвае пры адключэнні; магутнасць расейваецца; імпульсы сілкуюць і інш.**

Як відаць, вывучэнне пытання аб тэрміналагізацыі розных лексіка-граматычных класаў слоў патрабуе далейшай і пільнай увагі . У прыватнасці, аналіз толькі дзеяслоўнай тэхнічнай лексікі высвятляе агульнатэрміналагічныя праблемы, якія прадстаўляюць перспектывы для далейшага вывучэння семантыкі і ступені тэрміналагічнасці дзеясловаў у навукова-тэхнічных тэкстах па аўтаматыцы і інфармацыйна-вымяральной тэхніцы. А яшчэ гэта важна для дакладнасці вызначэння беларускай тэрміналогіі і ўкладання слоўніка тэрмінаў па аўтаматыцы і інфармацыйна-вымяральной тэхніцы. Атрыманая вынікі знойдуць прымяненне пры аптымізацыі спосабаў фіксацыі, апрацоўкі і перадачы прафесійна значнай інфармацыі, у тым ліку і ў тэрмінаграфічнай працы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Даниленко, В. П. О месте научной терминологии в лексической системе языка / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1976. – №4. – С.64-71.

2 Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / Пад. рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко; Афармленне А. М. Хількевіча. – 3-е выд. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.

3 Малафеев, С. И. Основы автоматизации и системы автоматического управления : учебник для студ. высш. учеб. заведений / С. И. Малафеев, А. А. Малафеева. – М. : Издательский центр “Академия”, 2010. – 384с.

4 Бирюков, С. В. Методы и средства измерений: учебное пособие / С. В. Бирюков, А. И. Чередов. – Омск: Изд-во ОмГТУ, 2001. – 88 с.

5 Кудинов, Ю. И. Теория автоматического управления (с использованием MATLAB – SIMULINK): учебное пособие / Ю. И. Кудинов, Ф. Ф. Пащенко. – СПб.: Издательство “Лань”, 2016. – 256 с.

6 Бензарь, В. К. Словарь-справочник по электротехнике, промышленной электронике и автоматике / В. К. Бензарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Выш. шк., 1985. – 176 с.